

POSLE TRIDESET PET GODINA

Obišao sam, kao planinar, ne samo gotovo celu Srbiju već i veći deo (nekadašnje) Jugoslavije, ali iz razloga koje ni sada zaista ne umem da objasnim, po završetku Drugog svetskog rata u Homolje nisam išao. Znam da prvih desetak godina to nisam činio iz predostrožnosti: vremena su bila neobična, uostalom, imao sam već dosta neprilika zbog toga što sam se tamo krio pod zaštitom Dražinih četnika, iako sam, upravo zahvaljujući njima, sa majkom uspeo da preživim vreme nemačke okupacije.

Zbog čega kasnije, kada su se prilike malo sredile (ako su se od Drugog svetskog rata kod nas uopšte sredile) tamo nisam išao, a nameravao sam to više puta, zaista ne znam. Nekakvih razloga za odustajanje od već organizovanih izleta u te krajeve uvek je bilo, ali mi se sada čini da su ti razlozi bili samo neka vrsta izgovora. Tek 1977. godine sam dugogodišnju želju (ili potrebu) da odem u Homolje, ispunio jednim kraćim izletom. Istovremeno sa ispunjenjem te želje, osetio sam potrebu da zabeležim ono što sam na tom putu doživeo ili, što je najvažnije, šta sam razumeo. Odmah po povratku sa tog izleta (zapravo, već sledećeg dana), napisao sam, ili bolje reći, zabeležio sam ono što sam od toka svojih misli za vreme tog puta, zapamtio.

2007.

Pošao sam, prvi put posle toliko godina, na izlet sam. Gorjana je ostala kod kuće. Nisam želeo da ispadne baš tako ali eto, ispalo je. Desilo se to verovatno kao rezultat davno odlagane želje da odem tamo, u krajeve gde sam, pre nekih 35 godina, za vreme okupacije, proveo tri godine, neobično teške.

Odlagana je ta želja isuviše dugo, pa je sve to ispalo kao neka tiha, prigušena eksplozija namere da vidim i prepoznam te izuzetno lepe krajeve gde smo, moja majka i ja, uspeali da se sklonimo i da preživimo okupaciju. Preživeli smo zahvaljujući dobrim ljudima koji su tamo živeli, zahvaljujući tom delu naše zemlje koji je, po svemu, prosto stvoren da krije one koji su u nevolji zbog svoje ili tuđe gluposti.

Želeo sam da vidim homoljske planine sada, posle tolike vremenske distance, da sretnem neke ljude – ili da saznam njihove sudbine. Pošao sam uprkos upozorenjima da onog Homolja iz 1942-1944 godine nema, da su se izmenili i ljudi i običaji i da ti krajevi danas izgledaju drugačije. Bio sam svestan da se taj (nekada veoma zaostao) kraj morao izmeniti, da mnogih koje sam poznavao više nema, ali ipak, želeo sam da upoznam i te promene.

04.08.1977.

Našao sam ranac (bio je zatrpan nekim stvarima u podrumu), čaturicu i nož. Spakovao nešto lekova, pribor za umivanje, rezervne čarape i patike, vreću za spavanje i foto-pribor.

Oglušio se o upozorenja da tamo ima zmija, da ne valja ići sam u planinu...

Sredio sam kola i nabavio potrebne mape – ko zna, možda je moje sećanje na homoljske “staze i bogaze” samo prividno.

Proglašen sam ludim zbog namere da, u slučaju potrebe, noćim napolju, u vreći. Šta bi tek rekli da znaju da mi je to i namera! Ko zna, možda ću, ovako mator i da se uneredim od straha – u noći, u vreći sam?! Ko zna možda ću se, blagodareći diskopatiji i teškom rancu, negde i ukočiti, definitivno?

Spremio sam toaletni papir i Brufen. Ranac sam izmerio: nije težak, ima oko devet kilograma, a sa hranom i foto aparatom imaće oko dvanaest.

05.08.1977.

Posao sam napustio nešto ranije. Otišao sam do kuće da se pozdravim sa mojima. Hranu: veknu, par konzervi, malo sira – kupio sam još jutros. Tri sata je. Beogradske ulice su zakrčene. Vožnja do izlaza iz grada, po užasnoj vrućini, pravo je mučenje. Dolazak na autoput predstavlja olakšanje.

Autoput je sada veliko gradilište – radi se druga traka – i vožnja je usporena ali ne suviše. Skrenuvši prema Požarevcu, povećavam brzinu. Vožnja mi prija, pevam, a to mi inače, nije običaj.

Pored puta rastu zgrade. Velike, nadmeću se. Ružne su i mirišu na znoj svojih vlasnika. Nedovršene su i nenastanjene pa izgledaju nepotrebne. Vlasnici im rade negde u tuđini. Dolaze velikim, jakim automobilima sa oznakom F ili W. Tih kola je ovde najviše.

I Požarevac izgleda ružno – bar one ulice kojima prolazim idući prema Petrovcu. Mnogo dece. Namerno izbegavam reč “crnpuraste” jer je ona već otrcana. Zašto “Romi” kad moji prijatelji sa Pašinog brda sebe zovu Ciganima? Kad kažu “mi Cigani” to zvuči lepo i ponosito. Možda neki sebe nazivaju i Romima, ja to ranije nisam čuo, oni su za mene Cigani i ja u tom nazivu ne vidim ništa pogrdno, naprotiv. Stvar je u tome kako se ta reč izgovara: gordo ili kao psovka...

Požarevačke raskrsnice zbunjuju. Prvo prođeš raskrsnicu pa tek onda vidiš putokaz – kuda treba ići. Vešto su postavljeni! Vraćam se često i tek onda vozim tamo kuda treba. Izgleda da su na to ovde navikli, a možda ih to i zabavlja. Niko se ne ljuti.

Upravo ovde dolazim na misao da pišem. Za sebe. Kao Tišma. Naravno, ne tako dobro. Ipak, najverovatnije je da to neću nikad učiniti – iz lenjosti. Odlagaću pisanje sve do zaborava. A i čemu to, uostalom...?

Negde između Požarevca i Petrovca osetih miris sena. Jak i opojan. Setih se svoje alergije. Poneo sam i pilule ali ih neću uzeti.

U jednom selu spazih jednu babu. Stara, izgleda kao da je mumificirana. Kleči kraj plotu i uređuje raskošan buket divnog, žutog cveća. Slika je trajala samo trenutak ali zapamtio sam je, čini mi se, zauvek.

Kraj puta podigli kolibe – prodaju bostan. Setih se opet Tišme. Taj se izgleda, hranio samo lubenicama. Pozeleh da i ja stanem, da kupim. Vozim dalje. Nisam Tišma i žurim u Homolje.

U Petrovcu, na raskrsnici, barijera. Popravljaju ulicu. Kraj barijere kiosk. Pred kioskom devojke, dve. Zgodne, onako seljački. Sede i zabavljaju se. Svi ih pitaju za put, mnogi verovatno i za druge stvari. Prolazi im vreme. Nastavljam drugim ulicama, okolo, sve do izlaska iz ovog grada. I sećam se jednog drugog izlaska iz ovog grada.

Vozio nas je seljak, ne onaj sa kojim smo se pogodili, već drugi. Došao je pola sata ranije i bio je jeftiniji. Posle smo saznali da je grad zbog nas bio blokiran, ali našom srećom, prekasno – učinili su to odmah pošto smo iz njega izašli. Mi to tada nismo znali. Čuli smo samo pucnjavu.

Uspomene – znači, počelo je. Da li je to dobro ili ne, ne znam. Neću ih prizivati ni terati. Možda je čitav ovaj put prizivanje uspomena – ne znam. Znaću možda kad se vratim.

*“ Od Velikog Sela do samoga Ždrela,
K'o da j' vila neka ćilim razastrela”...*

Stihove ne pamtim ali ovi mi se nameću. Zbog pejzaža ili prosto – zbog one table za natpisom: VELIKO SELO.

Miriše seno. Vozila je malo. Lepo se osećam.

Neprimetno ulazim u klisuru. Sada mi izgleda manja nego pre. I kraća. Onda sam ja bio manji i putovao sam sporije.

Gornjak. Zaustavljam. Nov motel, lepo izgleda. Na parking, do mene automobil, kraj njega dva čoveka i žena, očigledno Beograđani, stariji ljudi. Letuju ovde. Gledaju me i hteli bi da stupe u razgovor. Ignorišem ih jer mi nije do razgovora sa njima. Nastavljam put.

Onda nismo nastavili. Zaustavili su kola i naredili da siđemo. Seljaku, koji nas je vozio, rekli su da nastavi. Nas su hteli da zakolju. I nisu... Dobri neki ljudi – hteli da zakolju, pa nisu. A mogli su...

Trojka je bila spremna – da nas “ojavši”. Tako su to tada zvali. Nisu nas ojavašili. Držali su nas u zatvoru, tu u manastirskim ćelijama, desetak dana i hranili. Vojničko sledovanje: pasulj i tajin. Nisu tukli. Posle su nas pustili. Bio je nesporazum, rekli su.

Dobri neki ljudi.

Okuke se penju strmo. Znam, još jedna, oštra, pa ću videti Krepoljin. Iza okuke viri prečica za Gornjak. Dobro se sećam. Na ulazu u selo, oronula zgrada, pusta. Tu je bila kafana u kojoj sam naučio da kuvam kafu – ne pravu već onu okupacijsku. Puna kutija prženog i mlevenog ječma. U kutiji je bilo i nekoliko zrna prave kafe – zbog mirisa. Nasred kafane je bila furuna, limena. Kafa je kuvana u furuni, na žaru, bar dok je bilo hladno.

Vozeći sporije, prolazim kroz Krepoljin. Nije se promenio. Nekoliko novih zgrada ga nimalo ne ulepšava, naprotiv. Na izlazu, poznata kuća. Na kući crni barjak. Zaustavljam. Na zidu posmrtnica:

ŽIVANA I MILIĆ MILENKOVIĆ. Poumirali su pre nekoliko godina. Bili su mirni i dobri ljudi. Stanovali smo kod njih neko vreme – dok Nemci nisu došli u ovaj kraj.

Sada osećam da sam u Homolju. Istina, put je dobar, asfaltiran, ali okolo je sve kao nekada. Desno se skreće za Sige i Magodicu. Idem pravo prema Žagubici. Počinje uspon. Dobro ga se sećam. Desno su grebeni Beljanice. Izgledaju niži nego što su. Levo se nižu sela: Osanica, Jošanica, Vukovac...

Sela se ne vide. Skrivena su iza bregova. Bregovi su niski, teren izgleda blago zatalasan. Iza sela su planine – i one se ne vide mnogo. Tek kad pođeš gore, shvatiš šta je Homolje. Usponi su strmi i dugi. Preznojiš se. Beskrajni nizovi grebena ispresecani dubokim uvalama, a na njihovom dnu su potoci.

Šume i pašnjaci, pojate, salaši.

Nekada je ovo bio hajdučki kraj. PAUN i JORGOVAN, BABEJIĆ. Ova imena pišem krupnim slovima jer su oni bili deo Homolja. Važan i nerazdvojiv deo. Priča se da je bilo sela koja nikad nisu bila bez hajduka. Čim strada jedan, odmah drugi ode u šumu. Oružja je bilo. I jataka. Svi su bili jataci. Priča se tako: odlazili hajduci u bogate krajeve, u Stig i uzimali bogatima. Vraćali se i delili sirotinji, svojim ljudima. Ispravljali nepravde. Možda je to i legenda. Ali, zapazio sam, uvek kažu:...”uzimali su bogatima”...”davali sirotinji”... Hajduci su, po tim pričama, bili kao neka socijalna ustanova.

Bili su preke naravi, strogi, nemilosrdni prema izdajicama, vešti u maskiranju, dovitljivi i opasni švaleri. Spremni da se narugaju žandarima i pobegnu im ispred nosa. Mrzeli su vlast. I Homoljci su mrzeli vlast. Nekada. Naizgled pokorni, mrzeli su je i znali da nije od Boga. Bilo je dovoljno da im dođemo u kolibu i kažemo da nas goni vlast – skloniće nas, nahraniće i neće izdati.

Sada valjda ne mrze vlast. Promenilo se mnogo toga, a i put je asfaltiran...

Gorjana me je pitala gde ću ići. Izbegao sam odgovor jer ni sam nisam znao. Odlučiću kad stignem tamo. Uostalom, i da sam joj rekao: ona zna samo za Beljanicu – a Beljanica je velika. Čula je za Čoka Fantinu. Pojma nema gde je to.

Nameravao sam da svratim u Jošanicu i da potražim nekadašnje prijatelje. Vozeći brzo nisam primetio raskršnicu, a putokaza, naravno, nije bilo. Valjda ga je neko skinuo. Naravno, slučajno...

Primetio sam to stotinak metara dalje, na mestu gde se skreće za Izvaricu. Skrenuo sam. U Izvarici sam dočekaos oslobođenje.

Prvo su došli partizani. Došli, uspostavili narodnu vlast, pa otišli. Nije to bilo baš pravo oslobođenje. Ono lepo i veliko. Mogli su Nemci još i da se vrate. Ipak, sišli smo sa planine, spustili se u selo, bojažljivo. Spavali oprezno i nemirno. U selu je bilo mnogo stenica. U planini nije – tamo je bilo samo vašiju i buva. Vaške smo trebali stalno ali bez uspeha. Sa buvama se leti nije moglo boriti.

Pričalo se da dolaze Rusi, oni pravi, crveni. Prelaze Dunav. Sad će...

Čuli smo da ima i drugih Rusa, belih. Stave oni ponekad petokrake i dođu u selo pa drže zbor kao da su oslobođioci. Narod se okupi, a oni pokupe i streljaju. Majku vam vašu, hoćete komuniste – viču i postreljaju sve. Samo se jedan čovek spasao pa pričao kako je bilo.

Jedne noći dođoše neki konjanici. Drumom se prvo čuo topot pa su onda došli konjanici, govore ruski. Seljaci odmah sklonili žene i koze. Poslali ih u planinu, za svaki slučaj. Ko zna zbog čega! Pričalo se da su nekad, u vreme ustanka, hiljadu osamstote, Rusi... Uostalom, i seljaci su se sklonili. Ostali su samo starci i deca.

Posle, kada smo se uverili da su to Rusi, oni pravi, bili smo razočarani. Konji su im bili dorastali, nijedan beo. A ti Rusi, nekakvi musavi, u masnim fatiranim bluzama, pocepanim.

Oslobođioci moraju biti lepi i na belom konju. Ovi su samo izvidnica, tešili smo se mi. I bila je izvidnica. Ubrzo su drumom zabrujali tenkovi. Otišli smo da ih vidimo, svojim očima. Bili su veliki, veći od nemačkih. Znači, zaista, Rusi su tu, oslobodili su nas!

Od drumca do Izvarice ima nepun kilometar. Na ulazu u selo je most, drven, onaj stari, predratni – ali sada stariji za tridesetak godina. Raspada se. Sa zebrnjom vozim preko njega, izdržao je!

Na krovovima kuća antene, seljaci vole televiziju. Vidim i poneki auto. Inače, selo je isto. Zaustavljam i izlazim. Pored mene, na biciklu, prolazi devojka, prelepa. Ide sa Mlave, u šorcju je, preplanula, možda je to neka strankinja. Posle sam čuo kako lepo govori srpski.

Pronađoh dud pod kojim sam spavao bežeći od stenica iz kuće. Kuća nije ista. Pitam za mog nekadašnjeg domaćina. Mlada žena ne zna. Zove babu. Baba je nepoverljiva ali priča. Kuću su kupili pa prezidali. Bivši domaćin je umro, ćerka Milunika se udala u Suvi Do. Sin je saziđao kuću na drugom kraju sela, oženio se. Sada je u brdima, kosi seno.

Sećam se. Milunika je bila lepotica. Italijani, badoljevci, pobegli iz logora u Boru, pokazivali su mi prezervative, objašnjavali kako se oni upotrebljavaju i, valjda zaljubljeni u Miluniku, pevali na melodiju tada popularne “Rozamunde”: “...Milunika, Milunika, Milunika treba fika...”

Vraćam se na drum i okrećem prema Jošanici. Od drumca do sela ima oko pet kilometara. Iza mene je oblak prašine. Vozim sporo. Pred selom sustižem kola. Žena zaustavlja volove i otpozdravlja. Saznajem da je Ljubivoje Nikolić živ. Njega jako želim da vidim. Sela se dobro sećam, prolazim kraj opštine, ima nekoliko novih zgrada, prelazim mostić i skrećem desno. One nekadašnje kuće nema, znam gde je bila. Vičem, izlazi mladić, on je sin Ljubivojev. Zove majku, to je Ljubivojeva treća žena, pričao im je Ljubivoje o nama, pričao im je kako nas je, kad je u selu postalo opasno, poveo u planinu na svoj salaš i tamo neko vreme krio. Zadržavaju me da noćim. Ja bih odmah u planinu, do salaša, do Ljubivoja. Kasno je kažu, ne valja noću. Ja pamtim put, imam i kartu, ali ipak, znam, u pravu su. Noću se tamo bez velike nevolje ne ide.

Zahvaljujem na pozivima, otimam se da pođem. Išao bih u Žagubicu. Dolaze neke starije žene, raduju se, da li ih poznajem? Kažem da – a pojma nemam koje su. Ispalo je da su mlađe od mene.

Žurim iz sela – da pre noći izađem na drum.

U Suvi Do ne svraćam.

Suvodolce ne poznajem, Milunika je već mnogo matora, a možda, uprkos tome, još treba “fika” – bolje je da produžim.

Mrak je pao nekako naglo, baš pred Žagubicom. Žureći, prošao sam pored Trške crkve i nisam je na vreme primetio. U knjizi piše da je iz XIII veka. Mislim da nema živopisa, ja u nju nikada nisam ulazio.

Prolazim pored Žagubičkog rasadnika, tamo gde je nekada stanovala Jana i zaustavljam. Te kuće više nema. Pitam neke prolaznike za Tošu Todorovića, Janinog sina. Upućuju me u kafanu. Kelner, vele, poznaje svakoga...

Od kelnera sam saznao da je Toša prošle godine poginuo. Saobraćajna nesreća. Tu su mu mati i otac. Objasnio mi je gde sada stanuju.

Žagubica je bila, ko zna zbog čega, u potpunom mraku. Struje nije bilo, kao za vreme rata.

Kada smo videli ruske tenkove (bili su veliki, veći od nemačkih) ohrabрили smo se i otišli u Žagubicu. Tamo smo imali prijatelje. Joca apotekar, Mihajlov prijatelj, uvek uplašen, slao nam je ponekad lekove, poneki zavoj, pisamce od Mihajla i neke sitnice. Janu smo upoznali u planini. Seljanka iz Milatovca. Muž joj je bio u zarobljeništvu. Imala je troje dece, mlađe od mene. Bila je lepa i vrlo pametna. Od svoje dece je odvajala i slala nam kad god je mogla. Sećam se čarapa – videla je da ih nemem. Grejale su me. Poslala mi je i knjigu Turgenjeva. Seljanka iz Milatovca – pa Turgenjeva! Još tada me je iznenadio njen izbor, a sada me još više iznenađuje. Tu knjigu “Lovčevi zapisi”, sam tamo, u planini, pročitavao bezbroj puta, sve dok je nisam naučio napamet.

Otišli smo kod Jane i kod nje smo ostali dugo, sve dok jednog dana, nekim ruskim kamionom, nismo pošli za Beograd. Bio je oktobar i u Beogradu se još pucalo.

Kod Jane je gorela sveća. Pred kućom posmrtnica sa Tošinom slikom. Zakucao sam. Jana je otvorila... Nije odmah razumela moje ime; loše čuje, a nije se ni nadala. Vidali smo se, dolazila je posle rata u Beograd, a onda smo se izgubili iz vida – deset ili možda petnaest godina. Jako je ostarela. Prava baka. Morao sam da večeram, da probam njenu pitu i da popijem ogromnu šolju mleka – bez pogovora. Moram i da noćim kod nje. Bunim se, a prijatno mi je.

Tek što smo večerali, naišla je Janina snaha sa decom. Upoznali smo se i počeo je razgovor. Raspitivao sam se o homoljcima, četnicima koje sam za vreme rata, gore u planini, sretao. Jana se iznenada promenila, postala je nervozna i, kao slučajno, držala je prst na ustima dajući mi znak da ne govorim.

Kada su gosti otišli, objasnila mi je: takve stvari se pred decom ne govore da ih ne bi zbunili. Sada ih u školi uče da su za vreme rata samo partizani bili u planinama.

Ležemo kasno. Hteo bih sutra da odem na Lisac, da se vratim, da obiđem Ljubivoja... Jana me odvrća, kaže da ostanem kod nje, šta ću u planini sam, imam li bar pištolj... Homolje i onako ne mogu obići.

06.08.1977.

Probudio sam se vrlo rano. Ustao bih i pošao dalje, u planinu. Ipak, shvatam, moraću sačekati da se ukućani razbude, da se pozdravim. Padam ponovo u san, budim se dremam, vreme sporo prolazi... Najzad ustajem, muvam se, za mnom se dižu Janko pa Jana. Janko i ja izlazimo u dvorište i sedamo za sto pokriven mušemom. Jana iznosi slatko, vodu i kafu. Taman zaustih da kažem da kafu ne pijem, vidim: donosi sveću i kadionicu. Janku je, čini mi se, malo neprijatno. Jana pali sveću, stavlja tamnjan, kadi slatko i kafu i tri puta ponavlja: "Ovo nek' je za dušu mom Toši"...

Jana nije sujeverna ali ipak. Verovanje u zagrobni život, pomane i drugi običaji koje, na prilično paganski način, homoljci neguju, ovde su, čini mi se jači nego u drugim krajevima naše zemlje. Eto, na primer, običaj "pomana". Ovde ljudi prave pomane – gozbe na koje pozivaju svoje susede i prijatelje, verujući da će sve što se tu, tom prilikom, pojede i popije, otići direktno tamo gore, dragom pokojniku. Običaj zato nalaže da se pojede i popije sve što se pred gosta na sofri iznese – a ukoliko to nije moguće, ostatke gosti ponesu kući – da se pokojniku ništa ne zakine. Bude tu na sofri i poneki poklon: vezene čarape, frula, peškir, košulja. Da se nađe onome gore...

Pomane su inače veseo događaj. Prave se najčešće s jeseni ili u zimu, kad ima više vremena. Gosti se najedu, napiju, pevaju i vesele se, poneki se u parovima iskradu pa se iza kuće začuje cika – ko zna, možda je i to *pokojniku za dušu*...?

Posle doručka idem sa Jankom na vrelo Mlave. Kod vrela je motel – lepo izgleda ali meni tu smeta. Trebalo ga je graditi malo dalje. Kraj vrela je parking, miriše benzin...

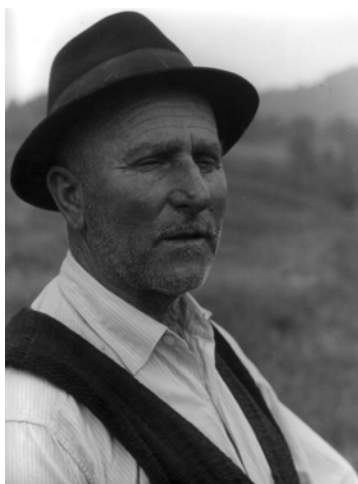
Obilazimo uzgajalište pastrmki. Pastrmke, one velike, imaju oštre zube. Upalo je tu, kažu, nedavno, dete i utopilo se. Kad su ga izvukli, strašno je bilo pogledati ga. Dok prolazimo kraj dugih bazena, voda pored nas ključa – ribe nas u ogromnim jatima prate očekujući, kao što su navikle, hranu. Stresam se pri pomisli...

Mislio sam da odem na Lisac ali moram se vratiti i ručati sa njima.

Posle ručka odlazim. Put do Jošanice mi sad izgleda kraći. Ljubivojevi me sačekuju, uterujem automobil i parkiram ga u dvorištu. Nude me jelom, odbijam. Pošao bih odmah. Ipak, moram da se pozdravim sa nekoliko poznanika. Uzimam ranac i polazim. Paun, sin Ljubivojev, će sa mnom. Na moje veliko čuđenje, momak izvlači nekakav motocikl i poziva me da sednem iza njega...

Video sam i doživeo svašta ali da ćemo se sa tom musavom mašinom (kojoj nedostaje sila delova) uspeti uz takve strmine i proći tamo gde me je Paun proveo – nisam verovao!

Pridržavam se za njega i pokušavam da se orijentišem: pravo gore je salaš, malo levo je Kupinova glavica (Vlasi je zovu Čoka Fantina jer pod vrhom ima izvor), ali ona se ne vidi. Desno je, čini mi se, Grabova

bara, a levo (ali daleko) je Neresnica. Za sva ta mesta me vezuju sećanja: uglavnom bežanja, strah, glad i poneki lep trenutak. Sve je to počelo od Ljubivoja – pa eto i ovo viđenje Homolja će, izgleda, početi od njega.

Dobro se sećam prvog odlaska u planinu, na Ljubivojev salaš. Dole je postalo opasno, zagustilo je... Tada nam je trebalo skoro dva sata napornog pešačenja. Sada, motociklom stigismo za nepunih dvadeset minuta. Uzbuđen sam. Salaš je gotovo isti. Ljubivoje muze krave. Nije me poznao niti može da se seti ko sam. Kažem mu. Za trenutak, kao da ne shvata. Zaljuljao se, pružio ruke, pa se uzdržao. Ipak, zagrlili smo se, ali tek pošto je video da i ja pružam ruke.

Paun se odmah vratio u selo. Ljubivoje i ja spremamo večeru: vareno mleko, kačamak i sir. Sedimo za istom sofrom, na istim tronošcima koji su tu bili i tada, u jesen 1942. godine. Stoka je namirena, vremena za razgovor imamo: čitava noć je pred nama.

Noć je duga i tiha, kao tada u jesen 1942 godine, kad nas je probudilo režanje Ljubivojevog psa. Psi ne lažu – opasnost je bila tu, u blizini, dolazila je šunjajući se, iz kukuruza ispod kolibe. Brzo smo se iskrali i legli uz ogradu. Majka mi je bila goloruka, Ljubivoje je imao sekiru a ja nož – za slučaj da neko, u onom mraku na nas nabasa, branili bi se koliko možemo. I ubijali, očajnički. Nisu nabasali. Bila su trojica, banuli su u kuću i zatekli je praznu – a mi smo, posle te noći, otišli dalje. Ljubivoje nas je uputio svom pašenogu na Grabovu baru. Uputio i posavetovao. Dobro se sećam njegovih saveta: zahvaljujući njima smo i preživeli.

Noć je bila duga ali nedovoljna da se ispriča sve što smo doživeli od te jeseni 1942. jer se od tada nismo videli. Pričali smo, naravno, o onom vremenu kada su planinom prolazile vojske, a mi bežali. Vojske je bilo svakojake: bilo je Nemaca i Bugara, partizana i četnika, ljotićevaca, belogardejaca i nedićevaca – i ko će ih sve znati... I svi su nosili oružje, donosili nevolju i zahtevali od seljaka: hrane i prenoćište i da se kuluči – a i ubijali su često. I po planini tražili one druge ili se krili od njih.

Odlučio sam da ostatak noći provedem napolju. Ljubivoje se dugo bunio (zar gost pa da spava pred kućom), ali me je najzad razumeo. Izabrao sam mesto na brežuljku iza kolibe i uvukao se u vreću. Noć je, kao i uvek u Homolju, bila sveža i tiha. Nebo zvezdano. Otkad nisam spavao pod vedrim nebom – čini mi se vekovima!

Pred zoru me je probudila rosa. Prebacio sam preko sebe pripremljen komad polivinilske folije i ponovo zaspao dubokim, čvrstim snom.

07.08.1977.

Probudio sam se u svitanje, odmoran. Ljubivoje je već ustao i pustio stoku. Čeka me sa *cimentom* vode. Setio sam se, protrljao sam ruke i pokvasio oči. Ukupno, oko 300 grama vode – jer to je, više ritual nego higijena. I tek onda sam mu poželeo dobro jutro. Takav je običaj. Više bih voleo da

sam mogao sići do izvora i umiti se do pojasa – ali to nije običaj. Setio sam se Ljubivojeve babe – zapravo njenog užasa kada je videla da peremo zube. ”Pa niste valjda jeli govna” pitala je...

Sama nam je priznala da se poslednji put kupala u potoku davno. Imala je oko 12 godina i čuvala je guske.

Bila je to lepa starica, visoka, prava gorštakinja, bez jednog oka. Šupljina joj je bila zatvorena ovalno isečenim komadom kartona, od neke stare kutije. Nekada je bila, kažu, na daleko čuvena lepotica pa je zbog toga i to oko izgubila. O tom događaju sam čuo dve priče, potpuno različite, ali obe dovoljno zanimljive pa ih вреди ispričati. Prvu sam, još za njenog života, čuo u Jošanici. Sam se Babejić, vele, zaljubio u nju i bila mu je švalerka. Jedne noći “dokaže” neko žandarima da je on kod nje, pa žandari dođu, opkole kolibu i pozovu ga da se preda. On odgovori pucnjavom. Pucao je on iz karabina, a pomagala mu je ona, pucajući iz kapislare. Te su se puške punule sprema: prvo se sipa barut, pa stavi kučina, pa se ubaci olovno zrno i sve to opet zatisne kučinom. U onom uzbuđenju, Stana zatisne više nego što je trebalo: puška se, kad je opalila, rasprsne i izbije joj oko. Ležla je tako u lokvi krvi, bez svesti. Babejić pomisli da je mrtva, ostavi je i bacivši bombu, uspe da se probije i pobegne. Žandari upadnu u kolibu, nađu je, previju i odvedu. Srećom, bio je tu i neki narednik, komandir, koji je još odranije bio zaljubljen u nju, pa videvši da je ona i onako, bez tog oka, lepa i u dobrom stanju, pomogne joj da ne odgovara zbog jatakovanja...

Po drugoj priči, a čuo sam je od samog Ljubivoja, zbog njene lepote muž joj je bio veoma ljubomoran. Jednom je na vašar kod Trške crkve došao sam župan (ili ban) i mnogo obigravao oko nje. Stalno se hvatao u kolo do nje. Muž se napije, izvadi nož i ubode je u oko – da je nagrdi pa da ona pripada samo njemu.

* * *

Sad, po danu, mogu bolje da razgledam. Kuća je gotovo ista, unutrašnjost takođe. Na nekadašnje ognjište unet je nekakav stari šporet ali bez čunkova tako da se dim i dalje slobodno rasprostire po prostoriji. Od tekovina civilizacije – uostalom, ovde sasvim nepotrebnih – džepna lampa i jedan budilnik koji je, srećom, pokvaren. Sve ostalo je kao nekada – ili bolje reći, kao u Etnografskom muzeju.

Doručak smo spremili zajedno: sir, sinoć usiren i noćas oceden, vareno mleko, kuvana jaja, luk. Jedemo i nastavljamo razgovor, onaj sinoćnji. O ratu... Ljubivoje je poslednje dane rata i prve mesece oslobođenja jedva preživeo. Hapsili su ga više puta, čak su ga i na streljanje vodili.

Kako je to bilo, moram da zabeležim.

Pošto su partizani, došavši iz Bosne, probili onaj sokobanjski front, četnici su se povukli iz Homolja. Ostavili su neke konje koje je on sklonio. Ubrzo zatim su na salaš došli partizani i odveli ga u svoj štab koji se nalazio negde oko Neresnice. Saslušavali su ga jer je neko vreme bio četnički

komandant Jošanice. Bilo je to, u ono ratno vreme, nešto kao predsednik opštine samo sa malo širim ovlašćenjima. On je objašnjavao da su četnici njega, svojim naređenjem, odredili i da on nije mogao i nije smeo da odbije tu dužnost... Morao je, kada četnici to zatraže, da prikupi određenu količinu namirnica i dostavi im gore u planinu. To je radio i ništa drugo. Konje, koje su četnici pred odlazak ostavili, predao je partizanima čim su naišli. Predao im je i nekoliko pušaka i neke pištolje koje je imao. Saslušavali su ga i onda je došao njihov komandant, Ljubivoje misli da je to bio Koča Popović, i rekao mu da će ga pustiti, a da će, kad se rat završi, ako je nešto skrivio, odgovarati pred narodnim sudom.

I posle toga su, nekoliko puta, na njegov salaš nailazili partizani i saslušavali ga, a on im je svaki put predavao po nekoliko pušaka i po dva-tri pištolja, sve dok je imao. Poslednji put su došli po njega odmah po završetku rata, uhapsili ga i odveli u Žagubicu. Tamo je, u zatvoru, proveo jednu noć pa su ga u zoru odveli pred islednika koji mu je saopštio da je osuđen na smrt streljanjem. Vezali su mu ruke i odveli pred rasadnik koji se nalazio na samom ulazu u Žagubicu. Ima tamo jedno veliko drvo, a pred drvetom je bila oveća bara. Ljubivoje je video kako iz bare vire nečije noge. Neki čovek je bio streljan tu, ispred tog drveta, i prevrnuo se upavši glavačke u baru. Ljubivoja su postavili pred to isto drvo, i pucali u njega. Šta je posle bilo, on se ne seća. Pamti samo kako se i on našao u bari i kako je tamo negde, beskrajno daleko, video sićušnu figuru čoveka koji je dolazio. Činilo mu se da je to trajalo dugo, kao da je ceo dan prošao dok taj čovek nije stigao do njega i upitao ga zašto leži tu. Ljubivoje nije mogao odmah ni da govori. Taj čovek ga je podigao i odvezao mu ruke...

Ljubivoje je posle pobegao na svoj salaš i krio se nekoliko dana. Shvatio je najzad da se neće moći kriti celog života pa je našao jednog prijatelja i zamolio ga da ode u Žagubicu i prenese poruku: da je nevin, hoće da se preda pa neka mu sude. Svi će njegovi iz sela potvrditi da za vreme rata ništa nije skrivio. Pošto su mu iz Žagubice poručili da dođe i da mu se ništa neće desiti, on je sišao dole i prijavio se nekom glavnom tamo. Taj mu je rekao da je lično naredio da ga odvedu pred rasadnik i pucaju ali ne u njega. Da ga za kaznu uplaše. Sad može slobodno da se vrati kući...

Ipak, Ljubivojeve muke se nisu završile. Jedno veče su na njegov salaš opet došli četnici. Njih trojica. Tražili su da im spremi hranu i preda oružje koje im je potrebno da naoružaju neke seljake. Uskoro će podići ustanak i oteraće partizane, a on im mora pomagati.

Ljubivoju je bilo dosta i četnika i partizana pa im je rekao da može da im spremi večeru, da oružja nikakvog nema i da ih moli da odu čim svane jer je on zbog njih već imao dosta neprilika. Pomagati im ne može. Čim su ovi otišli, Ljubivoje je sišao u selo pa otišao u Žagubicu i našao onog glavnog. Ispričao je šta mu se dogodilo, a onaj mu je rekao da je tu trojicu on lično poslao da bi proverio kakav je Ljubivoje. Sad mu veruje i ostaviće ga na miru... Posle ga više niko nije dirao.

O ovome što se sada dešava nema mnogo da se priča. Živi tu u planini, sa stokom. Ponovo se oženio, onu bivšu oterao pa ga ona tužila narodnoj vlasti – da je sarađivao sa četnicima. Jedva se opravdao. I doveo drugu. Mnogo je dobra, slažu se i lepa je (video sam je u selu i slikao po njenoj želji, kraj leje sa lepim crvenim plodovima paradaza koga je sama zasadila.

A prva se, posle, obesila.

Zahvaljujući životu u planini, zdravlje ga još dobro služi. Trči za kravama kao mladić – čak i bolje od sadašnjih mladića. Onih koji beže u gradove. Mnogo je naroda otišlo, ostavilo zemlju i radi po svetu, a ovde je život bolji i lakši nego pre...

Isterali smo stoku na pašnjak. U daljini, u izmaglici, nazire se nekako siva, Jošanica. Samo se nazire. Ispod nas, u magli, duboki potoci, a iznad njih strče brda kao siva ostrva. Vidi se i Kupinova glavica. I ona je siva. Tišina je gusta, nestvarna. Čuje se samo žvakanje krava. Poželeh da idem dalje. Sa Ljubivojem bih ostao još dugo, ali vremena je malo. Dva dana su nedovoljna za razgovor sa prijateljem koga nisi video trideset pet godina – a nedovoljna su i da se obiđe celo Homolje.

Izmaglica i sivilo nestaju. Sada je oko mene zelenilo, u svim mogućim nijansama. Zelenilo sočno i stvarno. Negde daleko, na plavom nebu, beo trag. Letelica se ne vidi i ne čuje. Postaje toplo.

Oprostio sam se od Ljubivoja koji me je dugo pratio i nagovarao da ostanem još neko vreme.

Krećem se lako, kao da imam krila. Uostalom, nije ni čudo, odmoran sam, sit i bez straha. Dan je lep i aveti prošlosti nestaju, a uspomene, one teške i strašne, sada su samo daleka prošlost.

Na jednom proplanku skidam ranac i sedam. Sada se Kupinova glavica lepo vidi. I put koji do nje vodi.

Onaj isti put kojim smo išli one zimske noći 1942/43. godine, promrzli i iscrpljeni. Išli smo cele noći, teturali se i padali. Neprijatelj je bio blizu, a i oni sa kojima smo išli, nisu bili pouzdani. Saznali smo da će neko od njih pokušati da nas, te noći, ubije. Očekivali smo hitac u leđa... Morali smo sa njima jer je tako bilo bar malo nade. Vrlo malo nade ali ipak. Te noći smo, čini mi se, preživeli sve: i zamor i beznade i želju da umreš. Što pre – samo da ne muče. Da ne muče. Mislim da smo zbog toga najviše i bežali.

Majka je bacila ponjavu. Više nije mogla da je nosi. Ni ja nisam mogao ali ipak, primetio sam i podigao je iz snega. Sem te ponjave ništa nismo imali... Posle sam hodajući zaspao. Sanjao kuću, vatru, toplotu i – probudio se. Nisam ni osetio da su mi se one krpe odmotale i noge su mi promrzle...

Noge su mi odavno izlečene. Nastavljam put koji je, sada znam, lečenje od uspomena. Kraj staze – kupine. Krupne i slatke. Berem ne zaustavljajući se. Sit sam, malopre sam doručkovao, ali ipak, berem i jedem.

Glad? Da, stalno je bila prisutna. I onda kada smo imali i jeli. Jedeš i ne znaš kada ćeš ponovo imati i moći jesti. Jedeš da bi imao snage da preživiš. Pasulj kuvan na vodi, najčešće bez zaprške. I mamaljugu – kukuruzno brašno kuvano u vodi, neslano. Ponekad neki krompir ili jaje, ponekad malo sira. Mesa retko. Toliko retko da se ni ne računa. Da, bilo je kopriva, a i zelja – sve kuvano u vodi. Jednom smo dobili šećera i jeli ga sa mamaljugom, štedljivo.

I uvek smo u torbi čuvali nekoliko zalogaja “za crne dane”. Crnih je dana bilo mnogo. Više nego hrane. Onda se trpelo, po nekoliko dana. Da, znam, zato sada volim da mi u kući uvek bude dosta hrane. I četuricu volim da imam – mada sada ređe planinarim. Onda četuricu nisam imao i sećam se kako sam, u samo svitanje, puzio. Iznemogao od žeđi, dugo sam, veoma oprezno, puzio prema izvoru gde je možda čekala zaseda. Padao u nesvest i puzio dalje, bešumno. Kad sam stigao do izvora, pio sam dugo. Pio i kao da sam nešto jeo. Mnogo kasnije sam shvatio: tu u vodi bili su grozdovi žabljih jaja, krupna, slankastog ukusa. Pijući vodu, gutao sam i ta žablja jaja...

Zašto se toga sada sećam? Da, to se dešavalo tu, na obroncima ispod mene. Dobro se sećam svega. I izvor bih, čini mi se, lako našao, ali mi to nije potrebno. Sada hodam slobodno, imam vode u četurici, a uskoro ću sići i do potoka, voda je u njemu bistra, a zaseda ovde već odavno nema.

Vrućina je. I onda je bilo vrućinâ ali se ja njih jedva sećam. Sećam se zima, i velikih snegova. Onih kada ni vojske ne idu, a grane pucaju od tereta. Kad je hrana na izmaku. A vatra ne sme uvek da se loži – mogu dim da primete...

Po takvom jednom vremenu su ipak nekako došli, baš ovamo, na Grabovu baru, njih trojica. Pijani. Hteli su da nas kolju... Bili smo im sumnjivi. Izmislili smo: da njihov vojvoda zna ko smo, da smo tu po naređenju sa “najvišeg mesta”. Ako nam dlaka sa glave usfali – njima ode glava. I ako ne veruju, neka idu i pitaju svog vojvodu, Voju Tribrođanina. Otišli su da pitaju, a mi odmah izvukli skrivenu pušku i čekali – ako se vrate, da ih pobijemo. Smenjivali se, deda Radisav, njegov sin i ja. Čekali smo ih celu noć, do zore. Nisu se vratili. Ili su, onako pijani, zaboravili ili salaš više nisu mogli da nađu. Po onom snegu ni Homljci ne idu, pogotovu noću.

Paun me je sačekao u jednom potoku, tačno na mestu gde je jaruga postala prohodna za njegov motocikl. Na koji je način saznao da ću baš tu naići – nije mi jasno. Sačekao me je i odveo u selo, kući na ručak. Supa, pečeno pile, salata, sir. Umesto vode, nude me Coca-colom!

Posle smo se slikali. Paun želi da ga slikam sa njegovim konjem. Činim to sa zadovoljstvom i znam da će slika biti lepa. Skupilo se mnogo naroda – mnogi su moji vršnjaci koji me se, iz onih dana, sećaju. Ja se njih zaista ne sećam, ali lažem – da ih ne uvredim. Jedna mladica kreše očima. Zgodna je i pita zašto toliko žurim. Ja znam: žurim jer sam mator, jer ona miriše na stajnjak (ili mi miriše na stajnjak

jer sam – mator) i uopšte, sutra moram na posao. Uostalom, nisam zbog *toga* dolazio.

Tovare mi: rakiju, jabuke, luka, sira... Odbijam pod raznim izgovorima i stidim se – jer ja im nisam ništa doneo. Ipak, dve boce rakije, malo sira i luka sam morao da ponesem.

Naoblačilo se iznenada. Žurim kroz selo ali primećujem: ljudi kraj kojih prolazim srdačno me pozdravljaju. Znam, već se pročulo. Znaju da sam onaj koji se tu, u njihovim planinama, krio i ostao živ.

Kiša je počela čim sam izišao na drum. Zaliva u mlazevima. Nije važno, sad sam već na asfaltu. Vraćam se. Ono važno sam uradio. Bio sam u Homolju, onom Homolju u kome sam nekada strahovao i gladovao. U Homolju koje sam, takvog kakvog ga se sećam, godinama u sebi nosio. Sada se vraćam i žurim da stignem pre mraka. Osećam se lepo jer sam najzad nešto shvatio. Bio sam tamo i shvatio sam: svi mi imamo svoje uspomene, ali ne valja kada ih pred sobom guramo ili se iza njih krijemo i njima opterećujemo. Uspomene treba da ostanu tamo gde im je mesto.

Aleksandar Ajzinberg

avgust 1977.